

A fogoly Bibó István
vallomásai
az 1956-os forradalomról

1956-OS INTÉZET
BUDAPEST • 1996

A kötetet összeállította,
a Bevezetést, a Jegyzeteket, valamint a
Bibó István és társai peréről
szóló Tájékoztatót írta Kenedi János

Előszó: Kende Péter

A dokumentumok szövegeit gondozta
S. Varga Katalin

Az 1956-os Magyar Forradalom
Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete
Közalapítvány
KÖNYVTÁR
1074 Budapest, Dohány u. 74.
Tel.: 322-3620 Fax: 322-3084

2921 ✓

156

A kötet megjelenését a
Dunaújvárosi Finompapírgyár Kft. támogatta

© 1956-os Intézet, 1996

© Kenedi János, 1996

Tartalom

<i>Előszó (Kende Péter)</i>	7
<i>Bevezetés (Kenedi János)</i>	11
<i>I. fejezet (1956. október 23-tól november 4-ig)</i>	37
A forradalom alatt	39
Kihallgatási jegyzőkönyvek	
1957. május 24. – Önéletrajz, '56-os tevékenység (október 30-ig)	43
1957. május 25. – Tevékenysége október 31-én és november 1-jén	45
1957. május 27. – Miniszterré választása (november 2.), MTA-gyűlés (november 3.), november 4-én a Parlamentben	47
<i>II. fejezet (1956. november 4-től december 8-ig)</i>	55
Távirat az Egyesült Államok elnökének	57
Magyarok!	57
Követ Úr!	59
Expozé a magyarországi helyzetről	59
Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására	60
Miniszterelnök Úr!	63
Kiegészítés az 1956. november 6-án kelt exposéhoz és tervezethez	64
Kihallgatási jegyzőkönyvek	
1957. május 29. – Politikai célkitűzések, a november 4-ei nyilatkozat tartalma és célja	69
1957. augusztus 29. – Az Expozé és a Tervezet gondolatmenete és célja	74
1958. január 21. – A forradalom tényleges erői és célja (Expozé)	82
1958. január 22. – A Tervezet kül- és belpolitikai koncepciója	90
1958. január 27. – Alkotmányozási elképzelések	98
1958. január 29. – Gazdasági-társadalmi berendezkedés	103
1957. június 14. – A november 4-ei felhívás funkciója	110

1957. június 18. – Látogatás és nyilatkozat az USA követségén	112
1957. augusztus 13. – Az amerikai kapcsolat	115
1957. május 31. – Francia kapcsolat (Turbet-Delof)	121
1958. január 20. – „Követ Úr!” című expoze	125
1957. június 13. – Göncz és Regéczy szerepe; angol kapcsolat (Cope); Strasbourg-i komité	127
1957. augusztus 15. – Indiai kapcsolat és közvetítés	133
1957. június 3. – A Tervezet terjesztése	146
1957. július 5. – Levél Nagy Imréhez	149
<i>III. fejezet (1956. december 8-tól 1957. január 7-ig)</i>	151
Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról	153
Levél a Demokrata Néppárthoz	156
Kihallgatási jegyzőkönyvek	
1957. június 5. – Illegális koalíció, december 8-ai nyilatkozat	158
1957. június 6. – Illegális koalíció, indiai közvetítés	163
1957. június 7. – Indiai tárgyalások	165
1957. június 11. – Indiai tárgyalások (Rahman)	170
1957. június 12. – Indiai tárgyalások (Menon)	172
<i>IV. fejezet (1957. január—május 23.)</i>	177
Emlékirat. Magyarország helyzete és a világhelyzet	179
Kihallgatási jegyzőkönyvek	
1957. július 8. – „A magyar helyzet és a világhelyzet” című cikk; Kovács Béla, Antall József	193
1958. március 3. – Göncz szerepe és tevékenysége	195
<i>Jegyzetek</i>	203
<i>Tájékoztató a „Bibó István és társai” per ítéletéről és a könyv forrásairól (Kenedi János)</i>	211

ELŐSZÓ

Az életben oly sokáig hallgatásra ítélt Bibó István a halála óta eltelt több mint másfél évtizedben kiadványok sorozatában elevenedett meg. Ezeknek egy része Bibó István 1949 előtt kiadott vagy mindvégig kiadatlanul maradt s szerzőjük halálakor már úgyszólván fellelhetetlen tudományos munkáiból, illetve politikai elaborátumaiból állt össze. Egy másik részét a Bibó Istvánra vonatkozó visszaemlékezések, az életét és tevékenységét dokumentáló iratok, illetve a vele folytatott beszélgetések képezik. De egyre gazdagabb a Bibó István munkásságát és gondolati hagyatékát elemző disszertációs, illetve esszéirodalom is, amelyből lemérhető e nagy magyar politikai gondolkodó közvetlen (kortársaira tett) és közvetett, azaz a következő generációkban jelentkező szellemi hatása.

Az 1956-os Intézet tavaly egy vaskos dokumentumkötettel járult hozzá Bibó István életútjának és tevékenységének jobb megismeréséhez.* E kötet alapját a Bibó Istvánnal 1977–78-ban készített terjedelmes, magnószalagon megőrzött interjúk képezték. De Bibó életének valamennyi korszakát további, személyes vagy hivatalos dokumentumok is illusztrálták, ideértve az 1958. évi letartóztatására és elítélésére vonatkozó hatósági iratokat is.

Ez utóbbi dokumentumanyag azonban a Bibó elfogatásakor, hosszadalmas kihallgatásakor, majd elítélésekor keletkezett terjedelmes iratcsomónak csak egy csekély töredékét tette ki, s noha az ügyészi kihallgatás jegyzőkönyvének és a Bibó-perben hozott ítélet szövegének közzétételével az életrajzi kötet az akkori meghurcolás névleges motívumait és politikai hangszerelését tárgyyszerűen fölvázolta, még homályban maradt, ami e kritikus életrajzi személynél is tette: vagyis a rendőrségi-belügyi fogság hónapjaiban elszenvedett ismételt és hosszadalmas kihallgatás, annak inkvizíciós hangneme és a rabtartók sajátos észjárását követő tematikája.

Kenedi János beleérző kutatómunkájának köszönhetjük, hogy e próbatétel tárgyszerű dokumentációja összeállt, s hogy azt a jelen kötetben az olvasó kezébe adhatjuk. Hézagot tölt ki ez a kötet, amely mint ilyen természetesen az *Életút dokumentumokban* összeállítás szerves folytatása, kiegészítő fejezete is.

Nemcsak Bibó életének, hanem életművének is mellőzhetetlen, szerves része az 1957-ben kezdődött börtönperiódus, s ezen belül is elsősorban az ellene és társai (Göncz Árpád, Regéczy-Nagy László) ellen lefolytatott rendőrhatalósági vizsgálat és a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa által lefolytatott per.

A Bibó-Göncz-féle per minden bizonnyal a legjelentősebb '56-os politikai per volt a Nagy Imre-per mellett. A vádlottak személyi és politikai súlyán túl ennek két összefüggő fő oka van.

Bibó István volt az utolsó Nagy Imre-kormány egyetlen olyan minisztere, aki november 4-e után is aktív maradt, sőt, aki éppen ekkor élte életének politikailag egyik legtevékenyebb időszakát. Ezekben a hetekben fogalmazta meg és juttatta Nyugatra a magyar forradalommal kapcsolatos álláspontját és megoldási javaslatait, amelyek a szov-

* Bibó István (1919–1979) *Életút dokumentumokban*. Budapest, 1956-os Intézet–Osiris–Századvég, 1995.

jet–magyar vezetés éktelen bosszúságára életben tartották az 1956 utáni „magyar kérdést” sőt új megvilágításba is helyezték azt.

A vizsgálat és a per kettős célja az volt, hogy a szó „orwelli” értelmében megsemmisítse a forradalom céljainak és eszméinek talán legmarkánsabb megfogalmazóját és kompromittálja azt a két magyar politikust (Bibó Istvánt és Göncz Árpádot), aki a nemzet és a megdöntött törvényes kormány nevében felvette a kapcsolatot a három nyugati nagyhatalom és India budapesti diplomatáival, tudósította a világot a magyarországi helyzetről és reális javaslatokat sugallt „a világ botránnyává” lett magyar kérdés kompromisszumos megoldására.

Talán nem szükségtelen az olvasót előre figyelmeztetni arra, hogy milyen szokatlan műfajú könyvet vesz a kezébe. Az eredeti kihallgatási anyag, a maga végeláthatatlan ismétlődéseivel és mások ügyeibe is átkalandozó kérdéseivel sok száz gépelt oldalra rúg. A kötet összeállítása előtt mindenekelőtt arról kellett döntenie, hogy a kihallgatások próbatételét időrendben vagy tematikai csoportosításban szemléltessük. Akár így, akár úgy, mindenképpen csak dokumentumválogatás alapján tehetjük.

A Kenedi János által alkalmazott válogatási módszer műfaji újításnak is tekinthető, de olyan, amelyet a tárgy jellege szinte magától értetődően sugallt. Bibó Istvánt a forradalom leverésében segédkező magyar kormányzat belügyi hatóságai olyan cselekményekért vonták kérdőre, amelyek szinte kivétel nélkül *írásokban* fejeződtek ki. Ezeknek az írásoknak egy része – falragaszokon vagy külföldi lapokban – nyilvánosan megjelent, más része feljegyzés, illetve szűkebb körben forgó vagy külföldre csempészett memorandum állapotában maradt s mint ilyen vált vád tárgyává. Szerzőjüket azonban mindegyik esetben elsősorban a szövegre vonatkozóan, annak tartalmáról és jelentéséről, a szerző által adott értelmezéséről kérdezték, s kiegészítőleg persze arról is, hogy e szövegek miként s kiknek a körében kaptak publicitást. Ilyeténképpen természetesen kínálkozott a kihallgatási anyagnak az inkriminált szövegek szerinti csoportosítása. Ennek megfelelően válik szét az anyag négy fejezetre, amint ez alább a tartalomjegyzékből kitűnik.

Tekintve, hogy a kihallgatások, s ennek tükröképeként, kötetünk fejezetei is 1956-ban vagy közvetlenül utána írt szövegek köré csoportosulnak, az olvasó könnyebb eligazodásához célszerűnek látszott a szóbanforgó szövegek beiktatása a kötetbe, annak ellenére, hogy ezek egyike sem ismeretlen, különféle, ma már könnyen megszerezhető kiadványokban az olvasó valamennyiükhöz hozzáférhet, egyikhez-másikhoz több kiadásban is. Úgy gondoltuk azonban, hogy a kihallgatási anyag olvasását és megítélését megkönnyíti, ha mindjárt kéznél vannak a vád tárgyává tett szövegek is. Így tehát mindegyik fejezetben először is ezek a szövegek olvashatók (a nagyobb szemléletesség kedvéért ezeket bekeretezve találja az olvasó), majd ezt követik a vonatkozó kihallgatási jegyzőkönyvek.

A válogatás szerkesztői szempontjairól és elveiről Kenedi János bevezetője ad részletesebb tájékoztatást. Itt elég legyen annyit megjegyezni, hogy a válogatás mindig teljes blokkokat ölel fel s azokat teljes szövegghűséggel tárja az olvasó elé.

Izgalmas és nyomasztó olvasmány ez a kihallgatási anyag. Egyszerűsödő fáradságos és figyelmet követelő. Amikor az olvasó ebbe a sajátságos világba lép, előzőleg akasztja szögére minden előítéletét. Vagyis igyekezzék beleélni magát abba a politikai kontextusba, amelyben a kérdések és a feleletek megfogalmazódnak. Ne csak azt olvassa, amit a fogoly gondolkodó mond kihallgatóinak, hanem azt is, hogy milyen körülmények kö-

zött ad számot gondolatairól, illetve cselekedeteiről, s hogy mi az, amit *nem mond*. Készüljön fel az olvasó arra is, hogy a kihallgatások menete gyakran az elviselhetetlenségig lassú, részleteken lovagoló, monoton ismétlődésekbe bonyolódó, tekintve, hogy a kérdezők nemcsak inkvizitorok, hanem mániákusok is, akik valamilyen okból ideológiailag is „tisztá” jegyzőkönyvet szeretnének produkálni. A kihallgatott, s ennél fogva magát magyarázni kényszerülő fogoly hozzájuk képest üdítően egyszerű és tárgyyszerű, de persze olykor ő sem kerülheti el, hogy rá ne lépjen az inkvizitorok által állandóan szorgalmazott ideológiai ösvényekre.

Milyen fontosabb tanulságok vonhatók le a kihallgatási anyag olvasásából? Mindekelőtt az, hogy Bibó István még ebben a legnehezebb helyzetben is mindvégig hű marad önmagához, vagyis még a halálos ítélet Damokles-kardjával a feje fölött is inkább tanárosan magyaráz, mintsem politikusan védekezik. Türelmét és higgadságát egy perc-re sem veszíti el, holott nyilvánvalóan a kérdések jó részét ugyanolyan sületlenségnek érzi, mint a kommunizmus utóéletét ismerő mai olvasó. Természetesen van védekezési stratégiája is – egyetlen mondatban összefoglalva: egy olyan („harmadik utas”) szocializmus alapjára való helyezkedés, amely az 1956-os forradalom ifjúsági és munkástörekvéseivel is alátámasztható – de ez csak arra szolgál, hogy vele a restaurációs természetű vádakat visszaverje. Megjegyzendő, hogy amikor Bibó a munkástanácsokra hivatkozik, nemcsak védekezik, de – értelem szerint – vádol is. Tudniillik kimondatlanul is a föllázadt magyar ipari dolgozóknak azzal a megélt – és a forradalom alatt meg is fogalmazott – tapasztalatával azonosul, mely szerint nincs lehetetlenebb és butább kizsákmányoló, mint a szocialistának nevezett kényszerszergazdaság. Ugyanakkor ez a pozíció azt is lehetővé teszi Bibó számára, hogy újból és újból azonosuljon azzal, amit az '56-os forradalom fő irányának tekint. Lenyűgöző, hogy – a „kizsákmányoló” gazdasági tevékenység megbélyegzésén kívül – Bibó István semmiféle elméleti koncessziót nem tesz sem a szabadságjogok, sem a nemzeti törekvések vonatkozásában. Ha pedig a kihallgatás személyes vonatkozásokra terelődik, Bibó kínosan ügyel arra, hogy senkire nézve ne tegyen kompromittáló megjegyzést vagy pláne tárgyi közlést. (Erről bővebbet a könyv bevezetésében talál az olvasó.)

Ha szabad eljáróban még egy érdekességre felhívni a figyelmet: ez Bibó István gondolkodói technikájára és kapacitására vonatkozik. Fantasztikus szövegrekonstrukciós bravúrnak vagyunk tanúi. A fogoly, akinek a szovjet-kommunista bűnüldözés gyakorlata szerint kvázi meztelenül – azaz minden írásos anyagtól megfosztva – kell vádlói elé állnia, félelmetes emlékezetről tesz tanúságot. Kihallgatói ugyanis nem egyszer úgy akarják zavarba hozni, vagy ellentmondásokba belebonyolítani, hogy azt követelik tőle: emlékezetből idézze fel ennek vagy annak az írásnak a tartalmát. Bibó könnyedén megteszi. S nemcsak tartalmilag idézi pontosan egy-másfél évvel korábban írott szövegeit, hanem olykor az is előfordul, hogy szó szerint ugyanúgy fogalmaz, mint a hivatkozott írásában.

A Bibó Istvánra vonatkozó – s ugyanakkor a forradalom történetét tárgyaló – irodalom jelentős gazdagodását hozza ez a kötet. Az 1956-os Intézet köszönetét fejezi ki az anyagot felkutató Kenedi Jánosnak, egyszersmind örvendezik, hogy ezt a munkát e kerek számú évforduló esztendejében az olvasó kezébe adhatja.

Kende Péter

Az 1956-os Intézet
Kuratóriumának elnöke

BEVEZETÉS

I.

Mielőtt résnyire nyitnánk vattatószozájának ablakát, hogy az utókor valamelyest rálát-hasson arra, micsoda példázatos magatartást tanúsított Bibó István a politikai rendőr-ségen 1957/58-ban, hadd mutassuk be az olvasónak egy évtizeddel korábbi viselkedés-nek főbb indítékait. A Belügyminisztérium kebelén belül készített két hivatali feljegyzése és egy, a belügyből a Minisztertanácsba küldött Emlékirata kapcsán 1945 „félforradalmá-nak” miniszteri tanácsosa és 1956 forradalmának államminisztere között kirajzolódik a magatartási értékek laza kapcsolata az elvi, erkölcsi és reálpolitikai motívumok körül. Nem mintha a „sváb-kérdésről” keletkezett kebelbeli iratok jelentősége felérne a forradalmi nyilatkozatokéval. Az 1945/46-os viszonyító pont mégis úgy fejezi ki azt, hogy Bibó miben mutat kompromisszumkészséget és miben mutatkozik hajthatatlannak, mint a vattatószékbén, ahol 1957/58-ban vállalnia kellett a felelősséget forradalmas cseleke-deteiért. Noha a korábbi esetben önszántából ment el a Belügyminisztériumból (1946. július 16-án), a későbbiben vitték oda (1957. május 23-án). Az előbbinél az önbecsülését és a hivatását kockáztatta, az utóbbinál az életét.

Bibó azért állt föl a belügy főosztályvezetői székéből, mert az állami főhatóság visszaélt a statisztikai nyilvánossággal. A svábok – az 1941-es népszámláláskor – beval-lott német anyanyelvét, az 1945-ös Belügyminisztériumban származási kategóriának nyilvánították, és ezzel megnyitották a kollektív felelősségre vonás útját „a tisztán etnikai származás miatti kitelepítéshez”. Homlokegyenest ellentétes felfogását Bibónak „nem si-került a belügyben érvényesíteni” – írta 1973 decemberében, hivatali iratainak rendezése közben egy, az utóknak szánt papírlapra: „Farkas Mihály csak annyit mondott – vagy inkább mordult – erre, hogy sváb=sváb.”¹ Amiről a Belügyminisztérium kommunista párti államtitkára ilyen nyeglén nyilatkozott, arról Bibónak komolyan átgondolt véle-ménye volt.

Teoretikus álláspontját a háborús felelősségre vonásról lefektette a „békecsinálók számára” írt, nemzetközi döntőforumnak szánt kéziratában 1942 és 1944 között. Az eu-rópai egyensúlyról és békéről egyik fejezetében² hitet tett a számonkérés erkölcsi alap-elveiről és a politikai eljárás kötelező bírói jellegéről – Németország vonatkozásában. 1945 tavaszán, amikor arról értesült, hogy „a Tolna megyei falvakban önkényes akciók folynak elüldözött magyarok elhelyezése céljából oly módon, hogy egész sváb falvak la-kosságát telepítik ki szomszédos mezőkre, ahol éhség, betegség, gyermekhalál kezdő-dik”,³ akkor Bibó mint a törvényelőkészítő osztály vezetője tüstént kétfélét cselekedett. Eldöntötte, hogy nem a nyilvánosság előtt száll szembe pártja egyik főideológusával, Kovács Imrével (aki a pártlap, a *Szabad Szó* április 22-ei vezércikkében meghirdette: „A Nemzeti Parasztpárt történelmi felelősséggel, történelmi feladatot teljesít, amikor a magyarországi svábság kitelepítését követeli”), hanem a hivatali utat választotta. Elvi né-zetét május 14-én Erkölcsi szempontok⁴ alcímmel megfogalmazta – hasonló szellemben, de konciliánsabb eljárásmodot indítványozó Pro memoria kíséretében, mint amilyent 1942–44 közti kéziratában kifejtett –, és Keszthelyi Nándorral, a belügy nemzetközi osz-

tálya vezetőjével karöltve bement Erdei Ferenc belügyminiszterhez „abból a célból, hogy meggyőzzük az egész akció erkölcsi, emberi és nemzeti veszedelmességéről”.⁵

Erdei látszólag hallgatott Bibónak arra a szavára, hogy „nem szabad egy második zsidókérdést csinálni most a sváb-kérdésből”. A Pro memoriának érvényt szerzett a Minisztertanácsban, és miniszteri rendeletben leállította az önkényes akciót; Bibóra bízta a volksbundisták számonkéréséről szóló 3820/1945. számú rendelet megszerkesztését. Erdei azonban a Tolna megyei önkényeskedésekre felhívta Gyöngyösi János külügyminiszter figyelmét, aki már harmadik hónapja, február óta foglalkozott a szatmári németek kitelepítésével.⁶ Erdei véleményére hivatkozva, a külügyminiszter – két nappal Bibó javaslata után – május 16-án levelet intézett Puskin szovjet követhoz, amelyben 300 000-re, május 26-ai jegyzékében 200–250 000-re taksálta a kitelepítendő németeket, majd július 5-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz intézett jegyzékében 200 000-re. „Vorosilov marsall a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. július 17-ei ülésén azt állította, hogy a németek kitelepítését mind az öt magyarországi párt támogatja, s a maga részéről rendkívül fontosnak tartja, hogy a »gyenge magyar kormánynak« a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ily módon segítséget nyújtson.”⁷

Arról, hogy már gyűjtögetik a jó pontokat Magyarország számára a következő évi párizsi békeszerződéshez, vagyis a Külügyminisztérium elnöki és politikai osztályán még a békeelőkészítő osztály előtt is némileg rejtve készített kitelepítési tervekről, és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetőitől a potsdami konferencia felé indított javaslatról Bibó mit sem tudott. Pontosabban annyit tudott, amennyit a hivatali irataihoz fűzött 1973-as feljegyzésben és az 1978-ban Borbándi Gyulához írott levélben egybehangzóan állít: „a Minisztertanács kimondta, hogy a német kitelepítés kérdésében meg kell kérdezni a potsdami értekezletet, hogy van-e e tekintetben valami szándéka. Meg vagyok győződve, hogy a potsdami értekezletnek a világon semmiféle szándéka a magyarországi németek kitelepítésével kapcsolatban nem volt, elég gond volt neki a csehek és a lengyelek által sürgetett kitelepítés, és semmiféle ilyen határozatot nem jutott volna eszébe más országokra nézve hozni. Minthogy azonban beérkezett éppen a határozás idejére a magyar kormány megkeresése, ők, hogy pusztán megoldják ezt a problémát – mondhatnám úgy, hogy ezt az aktát elintézzék –, egyszerűen hozzácsapták a cseh- és lengyelországi németek kitelepítését is. Így az a határozott érzésem, hogyha mi a kis helyi akciók megszüntetése ügyében ezt az egész témát a Minisztertanácsig Erdei útján el nem indítjuk [mármint Keszthelyi Nándor és Bibó István – K. J.], akkor erre a potsdami rendelkezésre nem került volna sor, és valamilyen formában a magyar kormány maga bajlódott volna az egész ügyvel.”⁹

Az 1945/46-os és az 1957/58-as magatartásának összehasonlítására szánt példának nem az a jelentősége, Bibó tudta-e, hogy a potsdami tanácskozás végén Sztálin, Truman és Attlee aláírta „A német lakosság rendezett áttelepülésére” vonatkozó, Magyarországra is kiterjesztett határozatot,¹⁰ s tudta-e, hogy ennek folyományaként 1945. november 20-án a Szövetséges Ellenőrző Bizottság utasította a magyar kormányt kb. 500 000 német nemzetiségű személy kitelepítésére, függetlenül a csehszlovákiai magyarok kitelepítésétől. Hiszen a békeszerződés aláírásáig Magyarország de jure is függött a II. világháborúban győztes nagyhatalmaktól, és éppen a SZEB intézményén keresztül. Két körülménynek van jelentősége. A politikában Bibó tudtán kívül is történtek események, márpedig ő csak a saját elgondolásáért vállalt politikai és lelkiismereti felelősséget.